

УДК 82.09(430=161.2):82.09(477)(092)"19"
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.39.1.36>

РОСТИСЛАВ ЄНДИК ПРО АРИСТОКРАТИЗМ ДУХУ ВОЛОДИМИРА ДЕРЖАВИНА

ROSTYSLAV YENDYK ON THE ARISTOCRACY OF THE SPIRIT BY VOLODYMYR DERZHAVYN

Лазірко Н.О.,

orcid.org/0000-0001-8043-3946

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри зарубіжної літератури та полоністики

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

У дослідженні представлено рецепцію світоглядних орієнтирів науковця-емігранта Володимира Державина в інтерпретації Ростислава Єндика – українського антрополога, журналіста, письменника, педагога, громадського і політичного діяча, професора, члена Наукового товариства імені Шевченка.

У 1966 році Р. Єндик написав передмову до книги «Афоризми» (вийшла у м. Мюнхен, Німеччина) про життя і творчість В. Державина, а також опублікував уривок з цієї передмови на шпальтах видання «Шлях перемоги» (22 жовтня 1966 року; ч. 42 (713)) – всеукраїнського громадсько-політичного тижневика, який був офіційним органом Організації українських націоналістів, його засновник – Степан Бандера. Спершу газета виходила в Німеччині: перший випуск з'явився 28 лютого 1954 року у Мюнхені, а з 1993 року видавалася у Львові, пізніше – з 1998 року – в Києві. З 2016 року назва газети змінилася на «Шлях Перемоги. Україна».

Мета дослідження – презентувати особливості світогляду та індивідуального стилю Володимира Державина та з'ясувати специфіку рецепції цього науковця українським дослідником Ростиславом Єндиком.

Здійснивши аналіз дослідження Ростислава Єндика про життя і творчість Володимира Державина з'ясовано, що діяльність Володимира Державина є невід'ємною частиною філологічної науки початку ХХ століття. Його праці мали велике значення для українського письменства та забезпечення його розвитку, адже українська літературознавча наука ХІХ – ХХ ст. розвивалась значною мірою в руслі пошуків і здобутків європейського письменства.

Зазначено, що для Володимира Державина на першому місці була не матеріальна вигода, а щире захоплення героїчними представниками української культури та їхніми ідеалістичними переконаннями.

Отже, що аристократизм Володимира Державина «коріниться» у міцності його характеру, спадковості та світоглядних орієнтирах, які сформувалися під впливом філософії Фрідріха Ніцше.

Отже, дослідження являє собою спробу з'ясувати окремі аспекти творчості Володимира Державина та його світоглядні орієнтири, повніше окреслити портрет українського митця.

Ключові слова: афоризми, Володимир Державин, діаспора, інтерпретація, рецепція, творчість, «Шлях Перемоги».

The study presents the reception of the worldview orientations of the emigrant scholar Volodymyr Derzhavyn in the interpretation of Rostyslav Yendyk, a Ukrainian anthropologist, journalist, writer, teacher, public and political figure, professor, and member of the Shevchenko Scientific Society.

In 1966, R. Yendyk wrote a preface to the book "Aphorisms" (published in Munich, Germany) about the life and work of V. Derzhavyn, and also published an excerpt from this preface in the newspaper "The Way of Victory" (22 October 1966; part 42 (713)), an all-Ukrainian socio-political weekly that was the official organ of the Organisation of Ukrainian Nationalists, founded by Stepan Bandera. Initially, the newspaper was published in Germany: the first issue appeared on 28 February 1954 in Munich, and since 1993 it has been published in Lviv, and later – since 1998 – in Kyiv. In 2016, the newspaper's name was changed to "The Way of Victory. Ukraine".

The purpose of the study is to present the peculiarities of Volodymyr Derzhavyn's worldview and individual style and to find out the specifics of the reception of this scholar by Ukrainian researcher Rostyslav Yendyk.

Having analysed Rostyslav Yendyk's study of the life and work of Volodymyr Derzhavyn, the article shows that the activity of Volodymyr Derzhavyn is an integral part of the philological science of the early 20th century. His works were of great importance for Ukrainian literature and its development, since Ukrainian literary studies of the 19th and 20th centuries developed largely in line with the searches and achievements of European literature.

It is noted that for Volodymyr Derzhavyn, the first priority was not material gain, but sincere admiration for the heroic representatives of Ukrainian culture and their idealistic beliefs.

Thus, the aristocracy of Volodymyr Derzhavyn is "rooted" in the strength of his character, heredity and worldview, which were formed under the influence of the philosophy of Friedrich Nietzsche.

Thus, the study is an attempt to clarify certain aspects of Volodymyr Derzhavyn's work and his worldview, to more fully outline the portrait of the Ukrainian artist.

Key words: aphorisms, Volodymyr Derzhavyn, diaspora, interpretation, reception, creativity, "The Way of Victory".

Постановка проблеми. У 2024 році минула 125 річниця від дня народження Володимира Миколайовича Державина – діяча української еміграції в Німеччині, який прагнув, як і будь-який письменник на еміграції (згідно з декларацією МУР від 25.09.1945 р.) «у високомистецькій, досконалій формі служити своєму народові і тим самим завоювати собі голос та авторитет у світовому мистецтві, <...> оскільки найвища мета служіння українському народові сама з себе зрозуміла і стоїть поза питаннями – наголос робиться на світовому значенні українського письменства і на відповідній літературній кваліфікації письменників» [1, с. 115].

Життя і творчість Володимира Державина є невід'ємною частиною філологічної науки початку ХХ століття, яка немислима без «численних праць вітчизняних дослідників з української діаспори. Вони не лише заповнили прогалини, штучно створювані свого часу офіційно-ідеологічним радянським літературознавством, а й суттєво підняли рівень вивчення національного та зарубіжного письменства, розширили систему принципів та прийомів аналізу вітчизняного літературного процесу, збагатили теоретико-методологічну базу новими засадами дослідження» [2, с. 3].

Авторитетні наукові праці українського літературознавця мали велике значення для українського письменства та забезпечення його розвитку, адже українська літературознавча наука ХІХ – ХХ ст. розвивалась значною мірою в руслі пошуків і здобутків європейського письменства. Літературознавство української діаспори, на думку дослідників, зароджувалося на «українському материку» і лише згодом стало зарубіжним. Початки його належать рокам німецької окупації України під час Другої світової війни, але певні зв'язки воно мало і з традиціями передвоєнного літературознавства, що розвинулося в Західній Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ім'я Володимира Державина сьогодні в українській науковій літературі можна знайти в основному в енциклопедичних довідниках, де акцент робиться більше на працях із теорії перекладу, науково-педагогічних досягненнях у Харківському університеті (Україна) та Українському Вільному Університеті (Мюнхен, Німеччина).

Досліджували різні аспекти життя і творчості Володимира Державина О. Астаф'єв, В. Василенко, З. Зарубіна, О. Кальниченко, І. Качуровський, І. Кошелівець, Н. Остапенко, Р. Рибальченко, Т. Салига, С. Хороб, Т. Шмігер тощо. Ці розвідки присвячені перекладацькій діяльно-

сті В. Державина, епістолярній спадщині, його рецензіям, що друкувалися в українській пресі 1927–1931 рр., світоглядним протистоянням між В. Державиним та Ю. Шерехом, В. Державиним та І. Багряним.

Найбільш ґрунтовно творчу спадщину В. Державина представив професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника С. Хороб, який повернув ім'я цього діяча в Україну, і дослідження якого зосереджені на вивченні його літературознавчої та перекладацької спадщини. У 2005 р. С. Хороб видав працю В. Державина «Література та літературознавство», а в 2012 р. – двотомник «Володимир Державин: У задзеркаллі художнього слова».

Однак розвідка Ростислава Єндика про Володимира Державина, яка написана на пошану цього науковця, не була детально проаналізована українськими дослідниками, що зумовлює новизну й актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Мета дослідження визначається необхідністю презентувати особливості світогляду та індивідуального стилю Володимира Державина та з'ясувати специфіку рецепції цього науковця українським дослідником Ростиславом Єндиком. Основними завданнями статті є: окреслити основні концепції бачення особистості В. Державина у науковій спадщині українського дослідника Р. Єндика, окреслити основні параметри наступних досліджень у запропонованій проблематиці.

Виклад основного матеріалу. Ростислав Єндик – український антрополог, журналіст, письменник, педагога, громадський і політичний діяч, професор, члена Наукового товариства імені Шевченка. Він, як стверджують дослідники, «свідомо став на службу потребам часу і своїм художнім словом намагався розбудити національні почуття в українському суспільстві. Як і більшість наших письменників, він ввійшов у творче і громадське життя під могутнім впливом Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, перейнявшись ідеєю служіння українському народові, якій присвятив своє свідоме життя і нелегку працю на громадській, культурній та літературній нивах. Ідеї й духовні цінності згадуваних авторів становили серцевину Єндикових творів, окреслювали напрям художнього мислення» та «проповідував стійкість характеру, культ вольового начала, оту „державницьку літературу“, яку творили в еміграції Юрій Липа, Євген Маланюк, Леонід Мосендз, Олег Ольжич, Олена Теліга та багато інших письменників і літературних критиків» [3, с. 237].

У 1966 році Р. Єндик написав про життя і творчість В. Державина у передмові до книги «Афоризми», яка була опублікована в м. Мюнхен, а також розмістив уривок з цієї передмови на шпальтах видання «Шлях перемоги» (22 жовтня 1966 року; ч. 42 (713)) – всеукраїнського громадсько-політичного тижневика, який був офіційним органом Організації українських націоналістів, його засновником був Степан Бандера. Спершу газета виходила в Німеччині: перший випуск з'явився 28 лютого 1954 року у Мюнхені, а з 1993 року видавалася у Львові, пізніше – з 1998 року – в Києві. З 2016 року назва газети змінилася на «Шлях Перемоги. Україна».

Необхідність видання «Афоризмів» В. Державина, як зазначає Р. Єндик, «є зумовлена не тільки нашою любов'ю надзвичайного, а й подивом, пошаною й теплими почуттями до її Автора, з яким ми перебували разом багато-багато годин на протязі довгих років, поєднані чисто людськими зв'язками і спільними теоретичними заінтересуваннями. <...> Найважливішою причиною було прагнення взагалі зберегти цей твір, що серед еміграційних умов може знищитися або й пропасти разом з архівом, як це часто буває в нашій дійсності, яку змінити тяжко або й неможливо, а з якою рахуватися безумовно треба» [4, с. 5].

Передмова, яка складається із восьми розділів, мала на меті показати Володимира Державина як «живу людину», що намагалася знайти позачасову правду, використовуючи стислу форму афоризмів, водночас спробувати розгадати феномен автора, який завжди проявляється суб'єктивно у своїх творах і торує власний шлях, відмінний від митців, які працювали у цьому жанрі. Відразу ж Р. Єндик наголошує, що він не ідеалізує збірку афоризмів В. Державина, адже у деяких афоризмах можна простежити схожість ідей із А. Шопенгауером та Ф. Ніцше, які значною мірою вплинули на світогляд письменника. Однак «заслугою Державина є введення психологічної антитези до наших втертих і впертих переконань, якою він змушує нас ревідувати їх або принаймні поважно над ними призадуматись, чи справді варто їх ще притримуватися. То добре, якщо ми, будучи з Державином, навіть протестуємо проти Державина, бо таким чином почерез катарзіс у глибинах власної душі доходимо до самопізнання» [4, с. 6].

Дослідник зазначає, що не всі зрозуміють афористичну творчість В. Державина, яка є доволі інтелектуальною, з глибокими думками, не створювалася для розваг читачів, спраглих легкого читання. Автор афоризмів постає дуже правдивим, відтак ці твори дають спробу пізнати глибше

його душу, адже вони – «це щось дуже інтимне, розмова з самим собою на горах, де розглядається тиша в природі і захоплює внутрішнє осамітнення, серед якого він споглядає вниз на людей не так з погордою, як радше з співчуттям і милосердям, деколи з гумором весельчака, що вміє розсміятися і з себе самого» [4, с. 5].

Р. Єндик вказує на те, що «автор «Афоризмів» Володимир Державин був надзвичайною постаттю серед нашої не дуже то численної в яскравій індивідуальності групи інтелектуалістів» [5, с. 3]. Серед сучасників вирізнявся не лише зовнішністю, поставою, неквапливістю рухів, спокійним обличчям, а й аристократичною поведінкою: був виваженим, стійким і стриманим у будь-яких несподіваних ситуаціях. Проте, на думку Р. Єндика, найбільше сучасників вражали універсальні енциклопедичні знання українського вченого, який був істориком, критиком, культурологом, літературознавцем, мовознавцем, перекладачем, поетом та публіцистом, теоретиком української літератури, що дало змогу порівняти його з великими філософами Франції XVIII ст. та Німеччини XIX ст. Проте «аристократизм Державина був спертий на міцності його характеру, який напевно корінився в спадщинних прикметах старого роду і в набутих пізнішими студіями світоглядних засадах головно під впливом філософії Фридриха Ніцше про надлюдину. Нам видається, що розгорнуте так буйно ніцшеанство в Державина впливало не так з гонів, як з потреб і почуття власної індивідуальності, бо ж він у своєму добровільно вибраному осамітненню почувався завжди свободним самоцінним; воно росло також радше з погорди і ненависти до всякого колективізму і большевицької отари в її життєвинищувальній державі» [4, с. 9].

Підтвердженням цих висновків Ростислава Єндика слугують афоризми, які подані під назвою «Політичні афоризми» у шостому розділі рецензованої збірки. У них Володимир Державин розмірковує про своєрідність і особливості індивіда, громадянина, націю, країну і народ. Роздумує про демократію, диктатуру, аристократію подекуди доволі іронічно або й саркастично: «Пишатися з своєї нації – річ загальноприступна: це поспіль роблять також і ті, кому вкрай нема з чого пишатися. Але нація з таких-от напевне не пишається» [4, с. 60]; «Велич національної ідеї є зворотно-пропорційна дійсній величчю даної нації за даної доби і має на меті надолужити її нестачу» [4, с. 61]; «Ідея загальнолюдського прогресу скрізь була не чим іншим, як виразом органічного й послідовного націоналізму, що вбачає в добробуті власної

нації природне й неминуче увінчання історії людства» [4, с. 62]; «Є два сорти аристократів: ті, що знають усе, нічого не навчившись, і ті, що всього навчившись, нічого не знають. А демосові притаманна одна лише сорта людей – тих, що нічого не навчилися і нічого не знають» [4, с. 69].

Р. Єндик припускає, що «ще один корінь мав Державин у своєму ніществі – ширий подив для героїськості: „Найвище, чого людина може досягнути, є героїчне життя”. Його усамітнення сприяло такій настанові, в якій він знаходив свої власні міри й оцінки, заховуючи свою індивідуальність перед втручанням світу» [5, с. 3].

Далі автор ознайомлює широкий загал із тими умовами, в яких зростав і формувався Володимир Державин: навчання у німецькій класичній гімназії в Петербурзі та на історико-філологічному факультеті Петроградського університету, згодом Харківському університеті, після закінчення якого став аспірантом, а згодом науковим співробітником. Керував В. Державин теоретично-літературознавчим семінаром для аспірантів у харківській філії інституту літературознавства імені Тараса Шевченка та був керівником для аспірантів харківської філії інституту мовознавства УАН. Згодом працював доцентом німецької мови, латинської мови, історії давнього Сходу, а в 1941 році, захистив кандидатську дисертацію з історії «Атенська поліція Ксенофонта» і обійняв посаду професора давньої історії Харківського університету.

Дослідник наголошує, що «в цих довгих роках університетських студій і високошкільної діяльності сформувалося остаточне знання Державина в царині загального і порівняльного мовознавства, класичної філології, славістики з особливим угляданням української літератури й старинної історії з спеціальністю єгиптології» [5, с. 3]. Також В. Державин володів багатьма європейськими і давніми мовами, читав курси загального мовознавства, теорії літератури та історії західно-європейських літератур, був критиком, перекладачем, рецензентом та філософом, на думку якого, «мова буває або конкретна чи практична, або абстрактна чи наукова, або ж помішана конкретно-абстрактна чи поетична. <...> Можна визначити, скільки на даній сторінці є речень, але не можна полічити, скільки в ній міститься думок (або суджень); бо думка, будучи за єством своїм логічною єдністю попереднього й наступного, завжди єдина і зовсім не підлягає категорії кількості» [4, с. 56–57].

Порівнюючи В. Державина із античними митцями, В. Єндик зазначає, що письменник жив доволі скромно. Автор припускає, що для Володимира Державина на першому місці

була не матеріальна вигода, а щире захоплення героїчними представниками української культури та їхніми ідеалістичними переконаннями: «Три міцні почуття постійно опановували його: любити вичоке і вище, ненавидіти посереднє і погорджувати низьким і нижчим. В цьому Державин був непримиренний, бо ж чи толеранцію до особи не попереджує легковажність до Справи?» [4, с. 11].

Для митця, на думку дослідника, важко завжди бути об'єктивним щодо своєї творчості, скажімо, «відокремити» себе від своїх творів, а тому яскравим прикладом такого складного «самосприяття» є сонет-автохарактеристика В. Державина:

«Сонет у манірі Вайлда

З років дитинних божеській війні
не супостат – бо менших чинить мук
багнет чи вибухом розритий брук,
ніж рак і серце й мрії навісні –

не відречусь у внутрішній борні
засад тих самих: най шматує крук
мізерію та плоть робочих рук,
щоб кращим стало краще, гіршим ні.

Не рівен людям Бог, не рівен люд
між себе; рівноправности облуд
ніхто розумний чесно не вживав» [4, с. 12].

Висновки. Відомо, що життя Володимира Державина було сповнене труднощів, тривог і хвилювань, адже емігранти – «люди без імени й держави, без громадської приналежності. Ми живемо в малокультурних умовах, у тісноті, не маючи власного кутка, часто серед руїн найбільш поруйнованих міст, загрожені постійною небезпекою втратити навіть той куток з твердим ложем, де провізорично прихилили свої голови. А проте вперто стоїмо на своєму мандрівному шляху й не хочемо збачити з нього» [6, с. 29]. Однак методологія В. Державина та концепції дослідження красного письменства розроблялися ним упродовж усього творчого життя (починаючи з років навчання і роботи у Харкові й завершуючи невтомною працею в еміграції, зокрема в Німеччині). «Стабільність його наукових позицій та підходів, по суті, ґрунтується на природних чинниках літературно-художньої творчості, впливає з тодішніх обставин підневільної української літератури в тоталітарному режимі» радянської системи та літературознавства [7, с. 16]. Тому, звільнившись від ідеологічних упереджень, сучасна українська

літературознавча наука активно використовує актуальні методологічні принципи і літературознавчі концепції, до яких звертався і Володимир Державин.

Зазначимо, що тема дослідження не є повністю вивченою і є перспективною для подаль-

шого вивчення, а результати здійсненого аналізу можуть бути використані у процесі проведення подальших літературознавчих досліджень, пов'язаних з проблемою вивчення світоглядних доміант письменника в українській та зарубіжній літературах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стефановська Л. Mission Impossible. МУР і відродження українського літературного життя у таборах для біженців на території Німеччини 1945–1948. Ч II. Антологія першоджерел. Варшава : UW, 2014. 656 с.
2. Хороб С. Науковий універсум Володимира Державина. *Державин В. Література і літературознавство. (Вибрані теоретичні та літературно-критичні праці).* / упоряд. С. Хороб. Івано-Франківськ : Плай, 2005. С. 3–16.
3. Залевська О. Художнє втілення національної ідеї у творчості Ростислава Єндика. *Українознавчі студії.* 2012–2013. № 13–14. С. 237–243.
4. Єндик Р. Володимир Миколайович Державин. *Державин В. Афоризми.* Мюнхен, 1966. 70 с.
5. Єндик Р. Володимир Державин. *Шлях Перемоги.* 1967. Ч. 34 (653). 21 серпня. С. 3; 6.
6. Державин В. Три роки життя на еміграції (1945–1947). Мюнхен : Академія, 1948. 31 с.
7. Державин В. Література і літературознавство. (Вибрані теоретичні та літературно-критичні праці). / упоряд. С. Хороб. Івано-Франківськ : Плай, 2005. 492 с.